

na celek díla. Je tu ale přítomen jeden problematický rys, a to (už naznačené) autorovo veľmi pružné pojetí delimitace oné závěrečné sekvence představující konec filmu: ne zcela vyhraněná kritéria vedou k tomu, že předmětem rozboru se stávají úseky sahající od dvou až ke dvaceti minutám.

Tři publikace, o nichž tato recenze informuje, dokládají, že hraniční zóny filmu (a obecněji textu) představují velmi důležité a zajímavé, avšak také obtížně uchopitelné téma; mohou být vhodným zdrojem pro seznámení se současným stavem výzkumu této problematiky i s mnohostí přístupů, které se zde uplatňují.

Petr Mareš

Eseje o vizuálnej kultúre

Robert S. Nelson – Richard Schiff (eds.): *Kritické pojmy dejín umenia*.

Bratislava : Nadácia – Centrum súčasného umenia a Slovart 2004, 576 stran.

Podľa slov jedného z editorov Roberta S. Nelsona publikácia *Kritické pojmy dejín umenia* predstavuje „zborník esejí o dejinách konca 20. storočia“. Aj keby to nenapísal, tak z obsahu tejto publikácie je to evidentné. Keď si totiž prečítame názvy jednotlivých hesiel a keď ich napríklad porovnáme s knihou Heinricha Wölfflina *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*, ktorá prvý raz vyšla na začiatku minulého storočia, tak si všimneme, že kľúčové pojmy, akými boli napríklad svetlo a tieň, jednota a mnohosť, uzavretá a otvorená forma, plocha a hĺbka boli nahradené takými pojmi, ako simulakrum, apropriácia, fetiš, rod, identita, postmodernizmus či postkolonializmus. Táto substitúcia je pochopiteľná, pretože sa zmenilo samotné výtvarné umenie. Dokonca natoľko sa zmenilo, že niekedy je už potrebné hovoriť skôr o vizuálnom umení alebo o vizuálnej kultúre než o výtvarnom umení.

Túto zmenu sa pokúsil autorský tím, v ktorom jednoznačne prevažujú autori z amerických univerzít, vyjadriť prostredníctvom najfrekvencovanejších pojmov, tvoriac uzlíky siete, ktorej oká majú zachytávať jednotlivé artefakty konca 20. storočia. Táto sieť „pozostáva“ z 31 pojmov, ktoré sú tematicky rozdelené do piatich veľkých skupín.

Prvá skupina, ktorá má názov *Operácie* obsahuje tri kľúčové pojmy: *reprezentácia*, *znak* a *simulakrum*. Tieto pojmy tvoria základ, bez ktorého nie je možné budovať nijakú súčasnú teóriu vizuálneho umenia či kultúry. Sú to tradičné pojmy, avšak aby mohli adekvátne deskribovať aj súčasnú situáciu umenia, bolo ich potrebné nanovo definovať. Pokiaľ explikácia pojmu *znak* vychádza z názorov amerického semiotika Charlesa Sandersa Peircea, tak pojem *simulakrum* je explikovaný v závislosti na názoroch francúzskych mysliteľov druhej polovice 20. storočia. Tento fakt neuvádzam náhodne, práve naopak, má dokazovať internacionalizáciu vedy, postupné odbúravanie hraníc medzi nemeckou, anglosaskou a frankofónnou filozofickou a umenovednou oblasťou. Okrem toho keď sa zameriame na uvádzané authority, a to platí pre celú publikáciu, tak sa v jednom priestore ocitli vedľa seba filozofi, estetici, teoretici a historici výtvarného (vizuálneho) umenia, čo opäť nie je náhodné. Ostré hranice medzi týmito disciplínami patria minulosti,

a namiesto toho sa preferujú priepustné hranice, umožňujúce využívať tvorivý potenciál príbuzných disciplín.

Druhá skupina pojmov, integrovaná názvom *Komunikácie*, je zameraná na všetko to, čo súvisí s procesom komunikácie, presnejšie umeleckej komunikácie. Ako hovorí Umberto Eco, proces označovania, ktorý je primárnou funkciou znakových systémov, môže jestvovať mimo proces komunikácie, avšak proces komunikácie nie je mysliteľný bez predchádzajúceho procesu označovania, a preto po pojmach, ktoré viac či menej súvisia s označovaním, referovaním alebo reprezentovaním, logicky nasledujú pojmy, súvisiace s procesom komunikácie. V tejto časti sa môžeme zoznámiť s takými pojmami, ako *slovo* a *obraz*, *narácia*, *performancia*, *štýl*, *kontext*, *význam* a *interpretácia*. Niekomu by sa mohlo zdať, že medzi tieto pojmy akosi nepatrí pojem *interpretácia*. Dovolím si však vystúpiť na obhajobu tohto zaradenia, pretože význam sa uchopuje interpretáciou. Inak povedané interpretácia vždy mieri k významom.

Možno povedať, že v tejto časti sa stretávame s pojmami, ktoré sa používajú, aspoň v našom regióne, suverénne a samozrejme, avšak z času na čas túto suverenitu a samozrejmosť treba sproblematizovať, čo znamená, že si treba nanovo položiť otázku ich významu, ergo rozsahu týchto pojmov. Keď si ju položíme, tak ako si ju položili autori publikácie, tak zistíme, že mnohé už neplatí a mnohé treba doplniť, čím sa vlastne predlži životnosť týchto nezastupiteľných pojmov.

História je názov tretej skupiny pojmov, ktoré vlastne slúžia na kritickú interpretáciu zmien v oblasti výtvarného (vizuálneho) umenia konca 20. storočia. Samozrejme pojmy, ako sú napríklad *apropriácia*, *originalita*, *pamäť*, *monument*, *avantgarda* či *modernizmus* sú pojmami, ktoré majú svoju históriu, avšak v prvom rade slúžia na zachytenie toho, čo predchádzalo našej živej prítomnosti a čo tým či oným spôsobom ju ovplyvňuje. Z tejto skupiny by som chcel pozornosť upriamiť na pojem *monument*, pretože tento pojem sa používa často až v poklesnutom žurnalistickom chápaní, pričom jeho dôležitosť je nesmierne veľká. Veď práve monumenty patria do tej skupiny výtvarných (vizuálnych) diel, ktoré oslovujú najväčšiu skupinu vnímateľov. Monumenty sú vlastne materializovanou kolektívnou pamäťou, monumenty uchovávajú spomienky na udalosti, ktoré sa dávno udiali a ktoré by sa bez pripomínania utopili v rieke zabudnutia.

Predposledná skupina pojmov, nesúca názov *Sociálne vzťahy*, je možno najprekvapivejšia, pretože umenie na jednej strane situuje do zložitých sociálnych súvislostí, a na druhej strane zase umožňuje pomenovať vlákna, prostredníctvom ktorých sa stáva súčasťou tkaniva spoločnosti. Už enumerácia týchto pojmov naznačuje, že svet umenia sa v poslednom období nesmierne diferencoval. A nielen diferencoval, ale navyše si dokázal nájsť nové spôsoby, ako imanentným spôsobom dokáže vplývať na sociálny kontext, ktorého je súčasťou a ktorý spätne ovplyvňuje. *Rod*, *identita*, *fetiš*, *rituál*, ale aj *telo*, *krása* či *škaradosť* sú pojmami, reflektujúcimi mnohorakú sociálnu tvár umenia, čím vlastne sa obnovuje dôležitá vlastnosť umenia vidieť dovtedy nevidené. Ako estetika ma zaujal návrat pojmov *krása* a *škaradosť*, pretože práve, v minulosti takpovediac kľúčové pojmy estetiky, sa v poslednom období ocitli na periférii záujmu. Treba však pripomenúť, že v tomto prípade sa rozhodne nejedná o návrat potlačeného, o návrat rovnakého, ale o príchod iného. To znamená, že v prípade krásy či škaradosti nemôžeme hľadať substanciu, esenciu či skrytú podstatu, rôzne sa prejavujúcu, ale treba ich chápať v historickej a relativistickej perspektíve. Chápanie krásy a škaradosti sa tak zakladá na spoločenskom konsenze, na konsenze určitých spoločenských.

Posledná skupina pojmov má názov *Spoločnosti* a dotýka sa vlastne inštitucionalizovania významov, ktoré konštituuje svet umenia. K umeniu patria rôzne spôsoby *produkcie*, patrí k nemu aj *zberateľstvo*, umenie je *komodita*, ktorej cena na trhu rastie a samozrejme sa stáva aj kultúrnou *hodnotou*, ktorá se nedá nahradiť inými hodnotami. Zdá sa, že pre ľudí, čo väčšinu svojho života prežili v komunistickom systéme, sú práve tieto pojmy najprekvapivejšie. Veď keď sa hovorilo

o umení, tak sa vždy hovorilo o jeho estetickej a umeleckej hodnote, a o ekonomickej hodnote sa nehovorilo. Lenže aj umenie má svoju hodnotu, svoju cenu, ktorá sa dá vyjadriť finančne a o ktorej rozhoduje trh. Umenie je komodita, síce trochu zvláštna komodita, a preto sa treba zaoberať aj týmito otázkami. Je to aktuálne aj preto, že v súčasnosti sa tak na Slovensku, ako aj v Českej republike intenzívne rozvíja zberateľstvo, ktoré okrem iného môže pozitívnym spôsobom ovplyvniť produkciu umeleckých hodnôt.

Záver knihy tvorí akýsi suplement, pozostávajúci z jediného pojmu, ktorým je *figurácia*. Podľa môjho názoru by tento pojem mohol bez problémov tvoriť súčasť druhej skupiny, ale je treba rešpektovať právo editorov na rozvrh knihy a jednoducho akceptovať túto výstrednosť v rámci noriem slušného správania.

Do publikácie *Kritické pojmy umenia* prispelo svojimi textami 33 autorov, čo je skutočne impozantný počet. Tento počet prispel k tomu, že nie všetky heslá sú po kvalitatívnej stránke vyrovnané. Aby však nedošlo k nedorozumeniu, tak treba povedať, že kritérium kvality je pomerne vysoko postavené. Z toho vyplýva, že niektoré heslá sú vynikajúce, iné sú len dobré, ale nijaké heslo nie je zlé. Platnosť týchto slov sa potvrdí vtedy, keď si uvedomíme, kto je vlastne adresátom tejto knihy. Sú nimi predovšetkým študenti, ktorý vlastne preštudovaním tejto knihy získajú akýsi *basic language* jednej dynamicky sa rozvíjajúcej vednej disciplíny. Samozrejme, nemôžu sa s ním uspokojiť, a preto pri každom hesle je uvedený zoznam použitej a odporúčanej literatúry. Odkaz v hesle na inú knihu tak slúži ako prienik do iného textu, hranice medzi jedným a druhým textom sa relativizujú a tým sa vlastne rozohráva intertextuálna hra, ktorá môže pokračovať *ad infinitum*.

Táto publikácia však môže byť užitočná nielen pre študentov, študujúcich výtvarné (vizuálne) umenie, ale aj pre študentov z celého cyklu vied o umení, estetiky a filozofie. Je totiž dobré vedieť, čo sa deje u susedov, keď už pre nič iné, tak aspoň pre hľadanie nových podnetov.

Nadácia – Centrum súčasného umenia a vydavateľstvo Slovart vydali zaujímavú publikáciu, ktorej hodnotu zvýšil aj kvalitný preklad autorského tímu v zložení Viera Bečerová, Jozef Cseres (nie Juraj Cseres, ako je uvedené v tiráži!), Ľubica Hábová, Ivana Chromiaková, Emil Višňovský, a vynikajúca práca hlavného vedeckého redaktora Miroslava Marcelliho. Jeho dlhoročná prekladateľská skúsenosť prispela k tomu, že preklad netrpí nedostatkami, terminológia je preložená presne a v súlade s inými slovenskými prekladmi.

O publikácii *Kritické pojmy dejín umenia* je možné viesť diskusiu, ale už samotný fakt, že o nej môžeme viesť diskusiu, je pozitívny a myslím si, že pokiaľ sa vôbec nejaká diskusia rozprúdi, potiaľ táto publikácia bude slúžiť ako vysokoškolská učebnica, ktorá naučí budúcich adeptov vedy a filozofie nielen rétoricky efektne, ale aj vedecky korektne sa vyjadrovať o umení, ktoré ešte stále nie je minulosťou.

Peter Michalovič